

Michal Škrovina

NEOGOTICKÉ KAŠTIELE NA SLOVENSKU

Pri štúdiu literatúry o neogotike zistíme skromnosť a v slovenskej odbornej literatúre až ignorovanie tohto stavebného smeru. Rozsiahle „Dejiny umenia“ od José Pijoana neogotike vôbec nevenujú pozornosť. V Umení novej doby – Larousse - je neogotika spomenutá v úvode a pár obrázkami, viac nič. Autori hodnotia takéto stavby ako konzervatívne, bez prínosu vo vývoji umelckom i stavebnom a nezaradili ich do výberu, ktorý reprezentoval vývoj umenia v 19. storočí. Aj v časti encyklopédií heslo neogotika nie je uvedené. V slovenskej literatúre je o stavbách realizovaných v neogotickom smere veľmi málo. Obsažná „Architektúra na Slovensku“ vydaná v roku 1958 od autorov i. Kuhna, L. Foltyna a A. Keviczského s krásnou fotografickou dokumentáciou, končí klasicizmom. Profesor Kusý neogotiku vo svojom hodnotení architektúry na Slovensku v rokoch 1848 – 1918 len vymenuje, táto architektúra nie je národná ani pokroková, tak ju temer nehodnotí. Neogotické stavby však stoja aj na Slovensku a spolupôsobia v rôznorodom odkaze historickej architektúry, ktorú sme zdedili. Toto dedičstvo je súčasťou stredoeurópskej kultúry a je potrebné ich čo najlepšie poznať a následne sa o ne starať, aby neostali po nich len dokumenty v archívoch a kopy zarastených ruín v teréne, alebo nemuseli zmiznúť preto, aby uvoľnili miesto súčasnej stavbe, ktorá mohla byť situovaná na inom mieste a ktorá má možno aj menšie stavebné i estetické kvality.

Prvá polovica 19. storočia priniesla rozsiahle revolučné zmeny celého hospodárskeho a politického systému. V umení bol odrazom týchto zmien zápas medzi klasicizmom a romantizmom. Klasicizmus v tomto období vyčerpáva progresívnu tvorivú silu a prechádza do strnulého akademizmu. Romantizmus zaplavil Európu kvasom nových provokujúcich myšlienok. Romantizmus sa prejavil hlavne v literatúre a následne v maliarstve a ďalších odvetviach. Vo významných dielach tohto obdobia sa spájajú často

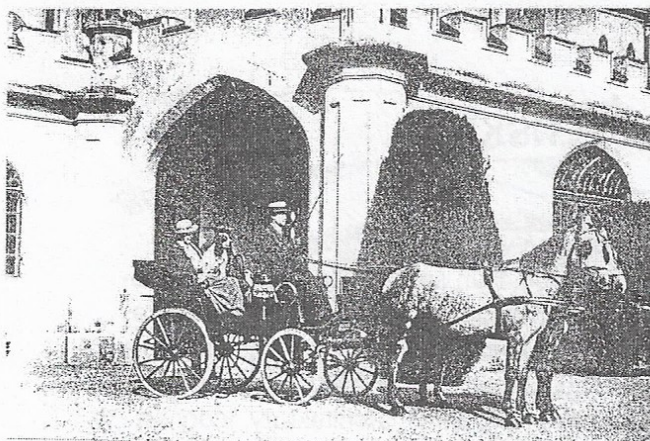
protichodné vášne doby: revolučný liberalizmus s rodiacim sa nacionalizmom, helenofilstvo s byronovským pesimizmom, kult stredoveku a exotizmus s obdivom sily a energie.

Neogotika je prvým a najvýznamnejším smerom historizujúcej architektúry, ktorý sa zrodil z romantizmu. Vznikol v Anglicku, kde bola jednak najrozvinutejšia rozmáhajúca sa kapitalistická spoločnosť s novými požiadavkami na reprezentatívnosť a jednak najsilnejšie väzby na stredovek a gotiku. Žiadna iná krajina nezaznamenala také rozsiahle a úprimné vzkriesenie gotiky. Dôležitý tu bol aj záujem o rekonštrukciu a obnovu stavebných pamiatok, ako aj celkový záujem a túžba po stratenej jednote a duchovnom živote stredoveku. V rámci obnovy niektorých dôležitých pamiatok stredoveku nastupuje aj purizmus zo svojimi negatívnymi dôsledkami v príliš radikálnom riešení úprav a odstraňovaní neskorších zásahov.

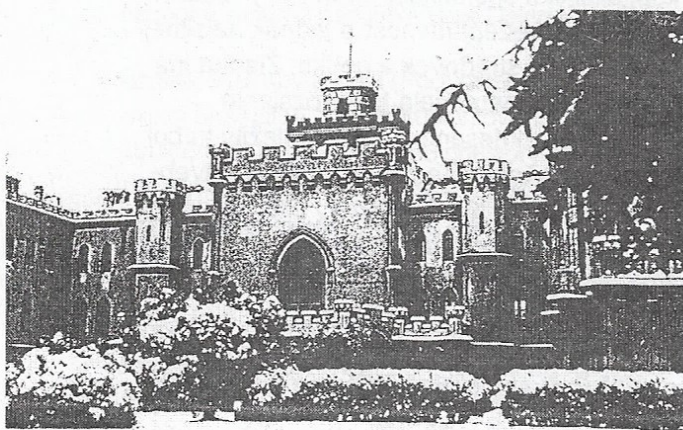
V Anglicku a následne aj v ďalších častiach Európy, kde gotická tradícia mala silné pôsobenie vznikajú dôležité reprezentatívne stavby symbolizujúce politickú a hospodársku moc – budovy parlamentov v Londýne a Budapešti, radnica vo Viedni, početné kostoly a kaštiele. Anglická viktoriánska gotika ovplyvnila i vzhľad našej najkrajšej a najväčšej neogotickej architektúry kaštielea v Rusovciach.

Neogotika na Slovensku je prvým stupňom v neskoršom pestrom prúde historizujúcich slohov, ktoré popri klasicizme vytvárali zmes stavebných realizácií v mestečkách a dedinách vtedajšieho horného Uhorska. Žiadny z týchto slohov sa nestal dominujúcim aj v náväznosti na celkový rozsah stavebnej činnosti v 19. storočí na našom území. V susedných oblastiach Rakúsko-Uhorska sa realizovali význačnejšie neogotické stavby vo Viedni radnica a Votívny chrám, v Čechách reprezentačné zámky Hluboká, Lednice, Sychrov a Orlík, v Budapešti parlament a iné.

Na Slovensku neogotika začala realizáciou prestavieb a rekonštrukciami chrámových stavieb - prestavba veže kostola Sv. Jakuba

Čestné nádvorie – vstup do podbránia /hlavný vstup /

Pohľad do čestného nádvorja

Kaštieľ v Rusovciach

v Levoči v rokoch 1825 až 1857 prestavba veže a svätyně dómu Sv. Alžbety v Košiciach, rekonštrukcia dómu Sv. Martina v Bratislave 1846, 1865 -67. Nasledovali realizácie nových kostolov – kalvínskeho v Lučenci, evanjelického v Dolnom Kubine a ďalších kostolov. Neogotika sa uplatnila aj na pohrebnej architektúre, realizované boli hrobky a mauzóleá napr. mauzóleum šľachtickej rodiny Andrassy v Trebišove.

Neogotické kaštiele na Slovensku

Zichyovský kaštieľ v Rusovciach pri Bratislave je najrozsiahlejšou a najreprezentatívnejšou stavbou v neogotickom slohu na našom území. Zároveň ide o komplexnú realizáciu celého súboru stavieb v neogotickom slohu a navyše ide zrejme o prvú neogotickú stavbu na našom území. Vzorom je tudorovská anglická gotika. Stavebníkom bol gróf Emanuel Zichy-Ferrari, realizácia prebiehala v rokoch 1841 až 1844, datovanie v knihe profesora M. Kusého do druhej

polovice 19. storočia bolo posunuté na základe pamiatkového a reštaurátorského prieskumu realizovaného v rokoch 1992 až 95, po začatí rekonštrukcia kaštieľa, ktorá prebieha aj v súčasnosti.

V prípade kaštieľa v Rusovciach bol starší pravdepodobne barokový objekt zrútený a na jeho mieste postavený nový kaštieľ. V ďalších uvedených stavbách ide o neskoršie realizácie, zväčša o úpravy alebo prestavby.

Esterházyovský kaštieľ v Galante - v neogotickom štýle bola realizovaná v roku 1861 prestavba kaštieľa, bol doplnený pôdorys objektu do tvaru U, upravené boli tvary okených otvorov, podstrešnej rímsy, vlysu a atiky na rizalitoch hlavnej veže.

Hunyadyho kaštieľ v Ivánke pri Dunaji bol prestavaný v štýle neogotiky.

Fájov kaštieľ v Čerenčanoch pri Rimavskej Sobote –dostavba v neogotickom štýle, realizované boli vežovité nástavce nárožných pilierov.

Keglevich-Thonetovský kaštieľ vo Veľkých Uherciach – neogotickou prestavbou kaštieľa sa noví majitelia snažili o reprezentatívnejší vzhľad svojho letného sídla. Prestavba bola realizovaná v rokoch 1846 –1860.

K neogotickým realizáciám na našom území je potrebné ešte zahrnúť prestavby zámku Bojnice, prestavbu zámku Smolenice v rokoch 1898 a 1910, I. Alpár a J. Hubert, prestavbu zámku v Pezinku, J. Hubert, prestavba kaštieľa v Maršovej, letné sídlo v Senici – realizácia stavby ako romantického zámočku.

Prestavba starého ošarpaného bojnického zámku Jánom Pálffy, ktorý sa snažil vyčariť vidinu dávnej slávnej stredovekej minulosti je zaujímavou kapitolou neogotickej stavebnej činnosti na konci 19. storočia. Pálffy zveril návrh prestavby budapeštianskemu architektovi Jozefovi Hubertovi. Hubert sa narodil v Bratislave, študoval v Zurichu, pracoval v Budapešti – firma Hubert- Móry, mala viacero realizácií na Slovensku. Prestavba sa začala v roku 1889. V návrhoch robil Pálffy časté korekcie a úpravy, posielal Hubertovi predlohy zo zahraničia (litografie, rytiny a skice). Pálffy presadzoval zdôraznenie vertikálneho charakteru hradu podľa štýlu francúzskej gotiky, často menil počas realizácie, použil vzory z realizácií Violet le Duca.

V roku 1895 realizovalo v Bojniciach kamenárske práce 50 kamenárov z južného Tirolska. Dostavba horného hradu bola dokončená v roku 1897. Aj na realizáciu poslednej etapy posielal J. Pálffy z Paríža detailné skice pre riešenie veľkých kružbových okien i menších detailov – koruhvičiek a komínových hláv. Pri prestavbe hradnej kaplnky bola nová empóra realizovaná podľa talianskeho vzoru v slohu rannej renesancie. Pri prestavbe boli časti starého hradu zrútené a prestavané, časti napr. renesančný arkier rozobrali a znovu osadili. Prestavba zámku bola dokončená v roku 1910, dva roky po smrti J. Pálffyho. Celý zámer rekonštrukcie už však nebol realizovaný.

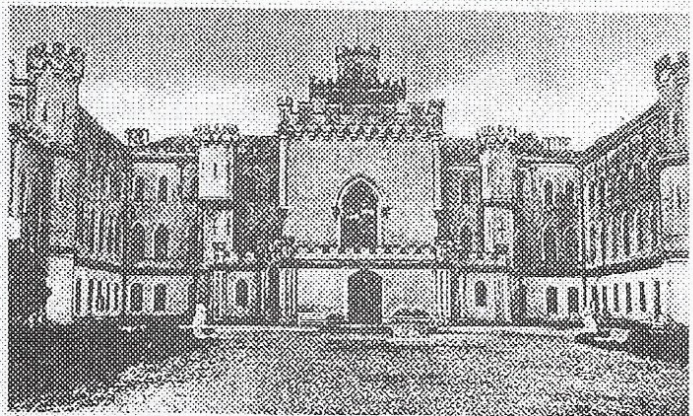
V Košiciach si postavil staviteľ Arpád Jakob v r. 1899 palác na Štefánikovej ulici. Na stavbu použil aj vyradené kamenné prvky z rekonštrukcie domu Sv. Alžbety. Andrej Szõnyi hodnotil výsledný dojem ako prejav ducha najhoršieho eklekticizmu.

Vzhľadom na materiál o kaštieli Rusovce, ktorý sa mi podarilo zhromaždiť, sa zameriam v ďalšej časti na tento kaštieľ, aj vzhľadom na už uvedené údaje o jeho význame v nevelkom okruhu objektov postavených v neogotickom štýle na Slovensku.

KAŠTIEĽ RUSOVCE

Kaštieľ v Rusovciach je výnimočným architektonickým dielom v tomto okruhu reprezentatívnych stavieb na našom území. Je zrealizovaný v neogotickom štýle od základov – starší kaštieľ bol zbúraný a na jeho mieste vyrástol nový objekt podľa uceleného architektonického návrhu. Vzorom bola anglická tudorovská gotika pánskych sídiel dôsledne realizovaná v exteriéri i v interiéri. Hodnotné dielo s vyváženými proporciami si zachovalo aj pri následných prestavbách, realizovaných veľmi citlivo a s perfektnou kvalitou remeselných prác, svoje kvality i štýlovú čistotu. Objekt si zachoval do dnešných dní svoju pôvodnú podobu a má predpoklady plniť svoju reprezentačnú funkciu i v ďalšom období. Dôležitý je dátum realizácie – ostatné významné neogotické stavby na území Rakúsko-Uhorska boli realizované podstatne neskoršie. V tom istom roku ako Rusovce sa začala výstavba zámku Hluboká, trvala však 30 rokov, Rusovce boli postavené za 3 roky – od roku 1841 do roku 1844.

Kaštieľ v Rusovciach je situovaný v rozsiahlom parku, ktorý pokračoval úpravami cez lužný les až k Dunaju. Súčasťou areálu sú ďalšie menšie stavby realizované v neo-

Oroszvár Pohľad do čestného nádvorja J. Pálffy, 17. apríl 1897

Oroszvár. Pohľad na vstupnú časť s čestným nádvorím za najnové záhradnícke úpravy prizatia popínavejrd rastlinami na fasáde

Kaštieľ v Rusovciach

gotickom štýle - vrátnica, čeladník (tiež nemocničný dvor), dva domčeky pre zamestnancov za parkom a Vodná veža (zrealizovaná pri poslednej etape úprav). Rusovce ležia kúsok pod Bratislavou, na mieste rímskej Gerulaty. Dnes túto dobu pripomína plastika rímskeho leva na stĺpe pred kaštieľom. Opevnený stredoveký hrad sa v písomnostiach uvádza v Rusovciach – Oroszváre v 13. storočí. Na barokový kaštieľ, ktorý musel ustúpiť terajšiemu kaštieľu sa zachoval jeden pohľad. Terajší kaštieľ dal postaviť gróf E. Zichy-Ferrari pre svoju manželku, ktorá pochádzala z anglickej šľachty. Tam sa zrejme inšpiroval Zichy-Ferrari a priamo ovplyvnil návrh realizácie. Autor návrhu nie je známy. Podľa niekoľkých signovaných návrhov z poslednej etapy prestavby, ktoré nesú pečiatku firmy „Ludvik Behr, VIII., Muzeum-u 9. Budapešť“ a porovnaní s realizáciou zámku Hluboká boli vyslovené názory, že Ludvik Behr je autorom celého architektonického návrhu.

Kaštieľ je dispozične riešený v tvare U, ktorého stredná časť presahuje vo forme rizalitu do čestného nádvorja a na opačnej strane do záhradnej časti. Nádvojná časť rizalitu je ešte zvýraznená bočnými pred-

sienkami a portikom, ktorý umožňuje prístup do objektu kočom z krytého priestoru. Hmotová skladba kaštieľa je koncipovaná na postupnom náraste hmôt smerom k jadru, k stredovému rizalitu. Bočné krídla vo svojom ukončení terasovito stúpajú, sú riešené ako terasy s balustrádami. Stred kaštieľa tiež postupne narastá až po vežičku nad stredným pavilónom. Celé hmotové exteriérové stvárnenie je prísne symetrické s akcentovaným stredom a kaskádovito stúpajúcimi hmotami. Členenie fasád, výrazné cimburia dominujúce strešným atikám, ako aj polygonálne vežičky flankujúce nárožia terás, rizalitov a atík zdôrazňujú pevnostný charakter. Stredoveký charakter podčiarkujú gotizujúce tvary okien s lomenými oblúkmi a s kružbovými tvarmi výplní. Terasovité členenie hmôt, mohutné rímsy, dlhé rady symetrických okien a nízke strechy zase zvyrazňujú horizontálny princíp. Strechy sú sedlové, s malým prevýšením, takže pri bližšom pohľade sú skryté za cimburím.

Dispozičné riešenie vychádza z 3-krídlového rozloženia hmôt so zvyrazneným stredným krídlom, v ktorom sú umiestnené reprezentačné priestory kaštieľa – rytierska sála, jedálne, salóny a knižnica. Rytierska sála na 1. poschodí je centrom celej kompozície – je riešená cez dve podlažia s balkónom pre hudobníkov. Prístup k nej je cez mohutnú schodiskovú halu s trojramenným čestným schodiskom, priestorovo je vybudovaná cez tri podlažia. Prístup do schodiskovej haly z čestného nádvorja je cez krytý podjazd pre koče, za schodiskovou halou pokračuje na prízemí Sala terrena tvoriaca prepojenie na parkovú časť.

Južné krídlo stvárnené do parku plastickejšie obsahovalo ubytovacie a pracovné priestory majiteľov a ubytovanie pre hostí. Severné krídlo slúžilo pre umiestnenie kuchyne a ďalšieho príslušenstva vrátane ubytovania služobníctva. V koncovej polohe je situovaná kaplnka. Rytierska sála a ďalšie nadväzujúce miestnosti na tomto poschodí majú bohaté plasticky stvárnené stropy a nadväzujúce obloženie stien. Materiálové sú bohato členené plastické vzory stropov realizované zo sadrových odliatok v kombinácii s drevenými profilovanými lištami. Farebné riešenie je v tmavých farbách v kombinácii so zlatením v neogotickom poňatí prvej fázy realizácie (1841 - 1844). V tomto štýle je stvárnená i knižnica na prízemí. Ďalšia časť interiérov hlavne na 1. podlaží v južnom krídle, má stropy riešené bielou štukou v neogotickom štýle i v ďalších historizujúcich štý-

loch. Osobitným riešením je "Čínsky salón" na severnom konci stredného krídla s plochým jemne maľovaným kvetinovým dekórom, členenie tvoria len tenké lišty a na stenách len zlaté pruhy.

Drevené plochy okien, dverí a obloženia stien sú opatrené náterom – fládrovaním. Takto sú pojednané i časti steny v plastickom stvárnení obloženia. Stredné krídlo má ešte dve obslužné schodiská umiestnené po stranách hlavného schodiska. Hlavné schodisko spája len prízemie a 1. poschodie, obslužné schodiská spájajú prízemie a obe nadzemné podlažia, ľavé vedie až do priestoru podkrovia. V koncových častiach bočných krídel sú točité schodiská vo vežičkách, z rôzneho materiálu, v ľavom luxusnejšom obytnom krídle je schodisko kamenné, vežička je umiestnená na fasáde do nádvorja, v druhom krídle je schodisko vo vežičke na vonkajšej fasáde krídla a je drevené. Tieto schodiská sú spustené až do suterénnych priestorov pod koncovou časťou bočných krídel. Schodiská v strednej časti spájajúce nadzemné časti kaštieľa končia na prízemí, do suterénu sú realizované 2 samostatné schodiská medzi prízemím a suterénom.

Hlavné stredné krídlo je dispozičným 3-traktom v strede preťatým pásom reprezentačných priestorov – portikus, sala terrena, schodisková hala. V prvom trakte obrátenom do čestného nádvorja je situovaná chodba prebiehajúca priebežne i v bočných krídlach. Stredný trakt je tvorený bočnými schodiskami, schodiskom do suterénu a skladovými priestormi bez priameho osvetlenia. Tretí trakt obrátený do parku pozostáva z radu salónov, dva z nich sú rozšírené o polygonálne arkiere, dva rožné salóny majú zväčšený pôdorys, prejavujúci sa v exteriéri v podobe nárožných bastiónov. Bočné krídla sú 2-traktové. Fasáda ubytovacieho bočného krídla obrátená do parku má členitejšie stvárnenie plochy, opakujú sa tu tiež polygonálne arkiere. Hlavné krídlo je celé podpivničené, bočné majú suterénne priestory len v koncových polohách. Suterénne priestory okrem komunikácií sú zaklenuté plackovými tehlovými klenbami, sklenenými na masívne štvorcové piliere. Tehelné valené a plackové sú aj v severnom bočnom krídle na prízemí a v kaplnke je klenba so štukovými plastickými rebrami.

Ostatné priestory majú stropy realizované z drevených klad, hlavne v rytierskej sále sú klady úctyhodných rozmerov. Pri neskoršej stavebnej úprave bol strop nad salou terrenou podopretý 8 liatinovými stĺpmi. Stropy

nad rytierskou sálou a nad schodiskovou halou sú ešte zavesené na konštrukciu krovu. Objekt je realizovaný celý z tehly, boli použité aj tehly z predchádzajúceho barokového kaštieľa – z búracích prác realizovaných v súčasnosti sa našla tehla so značkou a datovaním 1656. Jedine v časti stien na prízemí v bočnom krídle pri kaplnke ostala časť staršieho kamenného muriva z barokového kaštieľa. Na 1. poschodí sa zachovali v konštrukcii podláh na stenách fragmenty barokovej maľby.

V roku 1872 kúpil kaštieľ gróf Hugo Henckel von Donndersmarck. V tejto etape trvajúcej do roku 1906 došlo k dobudovaniu interiérov, realizácii dvoch postranných vežičiek pri rizalite a neskôr k zdvojeniu všetkých okien za účelom zlepšenia tepelno-technických pomerov kaštieľa. Prítom boli plne rešpektované pôvodné tvary.

Posledná stavebná etapa v ktorej boli realizované doplnky a úpravy trvala od roku 1906 do roku 1945. Kaštieľ sa stal majetkom grófa E. Lónyaya a jeho manželky Štefánie – korunnej princeznej belgickej a vdovy po habsburskom následníkovi trónu. Úpravy objektu boli zamerané na jeho modernizáciu, realizovali sa nové kúpeľne, WC, elektrifikácia a ústredné kúrenie. V interiéroch boli upravené niektoré tmavé neogotické riešenia na svetlejšie biele – pracovne Lónayovcov, kde boli osadené secesné typy okien (1. poschodie).

Na konci II. svetovej vojny zabral časť kaštieľa štáb nemeckého SS komanda a následne po prechode frontu Červená armáda – po týždni bol kaštieľ vydrancovaný. Lónayovci sa presťahovali do maďarskej Pannonhalmy, kde krátko nato zomreli. V roku 1947 Rusovce pripadli Československu, kaštieľ prešiel do majetku štátu. V protokole o prevzatí kaštieľa sa uvádza, že v objekte sa nenachádza žiadny nábytok, ani lustre. V nasledujúcom období využíval kaštieľ Slovenský ľudový umelecký kolektív. V kaštieli nedošlo k podstatnejším úpravám a teda ani k poškodeniu objektu. Negatívne sa však prejavila podstatnejšia chyba socialistickej etapy – zanedbanie bežnej údržby a následná devastácia častí konštrukcií a technickej vybavenosti. Schátrala strecha a začala pretekať, zatekali zhnité vonkajšie okná, tiekli rozvody ústredného kúrenia. Tým došlo k poškodeniu časti stropov a stien. Neboli realizované ani opravy stropov, niektoré boli surovo pretreté šedou farbou. Vzhľadom na havarijný stav si SĽUK upravil objekt Koniarne severne od kaštieľa a po presťahovaní začal rekonštru-

kcii kaštieľa v roku 1998. V roku 1991 prevzala objekt Slovenská národná galéria a pokračovala v rekonštrukcii vrátane dôkladného pamiatkového a reštaurátorského prieskumu, ktorý predtým nebol realizovaný.

V roku 1995 prevzala rekonštrukciu SZ Úradu vlády SR a dopracoval sa obsažný „Program pamiatkovej obnovy kaštieľa Rusovce“. Podľa tohto materiálu sa spracoval nový projekt rekonštrukcie kaštieľa, parku i ďalších objektov. Projekt spracoval autorský kolektív akad. arch. Ing. arch. Jána Bahnu. Po dokončení prác bude kaštieľ využívaný pre účely štátnej reprezentácie. V posledných rokoch sa rekonštrukčné práce obmedzili na reštaurátorské práce vzhľadom na malý objem pridelovaných finančných prostriedkov.

LITERATÚRA

- Martin Kusý: Architektúra na Slovensku 1848-1918
Encyklopédia Slovenska, Bratislava 1980
Slovensko – kultúra 1. časť Obzor Bratislava 1979
Die Kunst des 19. Jahrhundert – Allgemeine Geschichte des Kunst, diel 6.
Andrej Szónyi: Tak rástla Bratislava – architektúra na Slovensku 1848 –1918
Ákos Moravánszky: Die Architektur der Donaumonarchie, Corvin, Budapest 1988
Jozef Mullinerits: Rusovce 1208–1998
Die Osterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, Wien 1896
Schielová: Životopis korunnej princezny Štefánie
F. Hodál, D. Menclová: Hrad Bojnice, SVKL 1956
Larousse: Umění nové doby
Németh – Stassel: Program pamiatkovej obnovy kaštieľa Rusovce, MÚPO Bratislava 1995
A. Česla a kol.: Pamiatkový a reštaurátorský prieskum kaštieľa Rusovce, 1991–1993
Zándor Anna: A klaszicizmus és romantika építészeté Magyarországon, Budapest, Corvina 1981
José Pijoan: Dejiny umenia
Wilfrid Koch: Malý lexikon architektúry, Bratislava, Tatran 1971